

of which a list of contents is given. The medical book itself is lost. The Slavonic language used in Serbian forms of words and the manner of writing of some of them corroborates this assumption.

Some sections of this medical book discuss certain mouth and tooth diseases; e. g. 11. Toots disease; 19. Swollen disease; 20. Bad smell from the mouth; 36. Mouth diseases; 58. Mouth diseases.

The second part of the book is entirely apocryphal in character. Many prayers are given which were used in order to prevent or cure various diseases. For instance, in case of dental diseases, a prayer is given which is said by the patient addressing himself to St. Peter for help. The prayer was used both for curative and preventive purposes, and the patient was always carrying it with him as an amulet.

The Dečany Medical Book is indisputably one of the very rare medical documents from those hard days of the Serbian people, which enabled us to learn more, among other things, about dentistry of those times.

Medical Handbook or the science to treat diseases as transcribed from the serbian books

In the library "Little Brothers", at Dubrovnik, there is an old manuscript under the title — *Varia variorum* — whose integrate part is "Medical handbook or the science how to treat diseases as transcribed from the Serbian books". It is a copy from the Serbian books, and has its origin from the second half of XVII century.

As far as we are interested as the medico-stomatologist we have taken into consideration only the diseases of the mouth and teeth.

(Rukopis primljen 4. 2. 1964.)

O NEKIM ENZOOTIJAMA ANTRAKSA KOD DOMAĆIH ŽIVOTINJA U SRBIJI U PRVOJ POLOVINI XIX VEKA

Dragoljub DIVLJANOVIĆ

PROSTREL, CRNI PRIŠT, ZLI PRIŠT, BEDRENICA ILI ANTRAKS, KAO oboljenje je bio poznat još od najranijih vremena. Biblija ga spominje kao „crne ospice“ u Egiptu, a u Homerovoj Ilijadi ima takođe pomena o njemu, kao o bolesti od koje su stradali magze, psi i ljudi (1). Može se reći da je prostrel, kao i mnoge druge bolesti, bio redovan pratilac ratova i pokreta naroda, kada su od njega obolevali pored domaće stoke i mnogi ljudi. Ljudi su dobro poznavali ovu opasnu bolest i znali su da se ona može preneti sa životinje na čoveka, posle upotrebe mesa obolele stoke. Još u XVI veku postojao je u Mlecima zakon po kome se kažnjavo smrću svako ko je prodavao meso životinja obolelih od prostrela (2). U XVII i XVIII veku on je bio vrlo često oboljenje, od kada potiče i njegov naziv Pustula maligna (3). Vrlo česta oboljenja od prostrela kod ljudi i stoke nagnala su Dižonsku akademiju da raspiše konkurs, 1879. god., radi izrade jedne knjige o prostrelu (4), a stručnjake veterinarske škole u Alfort-u da se ovim pitanjem ozbiljno pozabave (5). Raširenost prostrela bila je takođe velika u Evropi i tokom XIX veka, da su po Francuskoj i Rusiji od njega obolevala čitava stada, a broj ovaca smanjivao se čak i na polovinu (6).

Prostrel, gronica, gronik, ćutalica, ognjica, vlas bio je u Srbiji dosta raširena bolest, o kojoj je sačuvan i veliki broj podataka. Prvi siguran podatak datira iz 1802. god. Prema izveštaju Petrovaradinskog graničarskog puka vidi se da je te godine bilo prostrela kod goveda u Beogradu, Železniku, Umki, Žarkovu i Ostružnici, radi čega je bilo naređeno da se zatvore skele kod Klenka i Jakova i obustavi izvoz stoke iz Srbije u Austriju (7). Ove bolesti je bilo u Srbiji i 1810 god. u takvoj meri da je opet bio obustavljen svaki uvoz stoke u Austriju (8). Podatke o ovoj bolesti imamo i iz 1812. god. To vidimo iz jednog akta Zemunskog magistrata, koji je Magistrat uputio vojnoj komandi u Zemunu. U njemu se govori o merama koje su preduzete da se ta bolest suzbije kod uvezene stoke iz Srbije. Dalje iz dokumenta saznajemo da prostrel opet vlada u Beogradu i Šapcu. Bolest se manifestuje promenama u slezini (Milzbrand) ili u plućima (Lunge). Do pojave ovoga oboljenja dolazi, kako se onda mislilo radi toga što je stoka bila doterana iz Srbije „po žezi i bila pregrejana“ (9).

Za širenje prostrela postojali su onda dobri uslovi, jer lešine uginulih životinja niko nije zakopavao. One su ostavljane da stoje da ih psi raznesu,

ili su ih bacali u reke i potoke. Ovakvo stanje vladalo je ne samo u Srbiji, već i u susjednoj Austriji, kao što se to dade videti iz izveštaja Valkonija, gradskog fizikusa u Zemunu, koje je on podnosio tokom 1813 i 1814. god. (10).

Mi imamo u Srbiji kroz ceo XIX vek, a naročito u njegovoj prvoj polovini, vrlo mnogo slučajeva lipsalih domaćih životinja od nepoznatih bolesti. Verovatno da se tu radilo, bar u polovini slučajeva, o prostrelu. Mi to, istina, ne smemo reći sa apsolutnom sigurnošću, jer sem pomena da je stoka lipsavala naglo, a po nekad i masovno, nemamo drugih sigurnijih podataka da se zaista radilo o prostrelu.

Pojavom kneza Miloša, nastalim relativno mirnim stanjem za vreme njegove vladavine, kao i ustrojstvom državne administracije, stvoreni su uslovi za evidentiranje mnogih slučajeva prostrela. Tako se iz pisama Sime Paštrmca, koje je bez datuma, vidi kako je jedno najbolje kneževo tele „udarila Bedelj-nica i manjkalo je“ (11). Dalje javlja da je i jedno njegovo tele uginulo istoga dana, pa je, da bi se bolest sprečila, poslao u „Jovanovce po travara“. Na osnovu dva izveštaja iz Kovina, iz jula i avgusta 1826. god., saznajemo o bolesti svinja u Srbiji i to u okolini Svilajнца. Kako se u izveštajima kaže da se bolest javlja u vidu otoka i čireva na vratu kod svinja, to možemo pretpostaviti da je i ovde bila reč o prostrelu (12). Oktobra 1826. god. javlja iz Požarevca Arsenije Andrejević knezu Milošu kako su se razbolela tri junca. On je odmah poslao da im se nabavi neka trava „da ih zaláže u tricama“. Međutim, dve životinje su već bile uginule. Ostala goveda će, po savetu iskusnih ljudi, preterati na Ramsku adu, jer će govedi, čim se malo pokvase u vodi, biti odmah bolje. Kao znake bolesti navodi: da im je meso, u predelu lopatice, bilo modro i da se od kostiju odvaja kao da je trulo. Za samu bolest jasno kaže „ovu bolest ovde zovu prostrel, a u nas zovu, čini mi se, bedrenica“. Inače od same bolesti obično strada samo dvoje ili troje grla, dok ostala ostaju zdrava. Interesantna je njegova namera koju iznosi na kraju pisma: „sutra vodiću i sveštenika među nji (tj. goveda .prim. D. D.) da čitaju molitvu i svete vodicu“ (13).

Stefan Jevtić iz Požarevca javlja avgusta 1832. god. kako su u tome kraju počela lipsavati nazimad i prasad. Od obolelih zaklali su troje, i dali njihovo meso da se pojede. Lečenje obolelih svinja nije ništa pomoglo, a bolest „gronica nije nego nekakvi prostrel jer kad uginu koje prase, nađe mu se u pregledanju obadve plečke skroz modre“. Na kraju napominje kako je od te bolesti do sada uginulo 10 svinja (14). Iz Požarevačkog kraja javlja 1836. god. Jovan Dugalić knezu Milošu, kako je od nekih 78 junadi, koje je iz Topčidera uputio u Požarevac Gospodar Vučić, jedno june uginulo u putu kod Boleča. Prema izveštaju pandura nađeno je kada su rasporeili uginulog junca „da mu je slezenka odviše naduvena i kao trula bila“ (15).

Iz izveštaja kapetana Milosavljevića od jula 1838. god., koji je uputio Jovanu Obrenoviću, saznajemo o pojavi prišta na jednoj ženi u Aleksinačkom karantinu i o panici među ostalim ljudima koji su tu izdržavali karantin. Naime, svi su bili uvereni da je žena bila obolela od kuge. Kada je bolesnicu pregledao lekar, našao je da ona boluje od prostrela. Prišt se nalazio sa desne strane ženinog vrata i sve je više i više rastao, pa su ženu stavili u „špitalj karantinski“ (16).

Popečitelj unutrenih dela (Ministar unutrašnjih dela) Đorđe Protić piše oktobra 1839. god. iz Beograda, obraćajući se Načelstvu okruga jagodinskog, i javlja mu da se u selima okruga Užičkog: pojavila prošlog meseca „bila

bolest nad Marvom, koja je po izveštiju lekara paspalenije i Arulen-brand — slezine“. U pismu se dalje kaže kako su ljudi klali bolesnu stoku i jeli njeno meso, od čega se razbolelo 12 ljudi, od kojih je do sada umrlo njih 8. Da bi se sprečili dalji slučajevi oboljenja ljudi, Ministarstvo upoznaje sa ovim Načelstvom okruga jagodinskog i upozorava ga da ono naredi svojim sreskim starešinama „da pouče narod kako je opasno meso bolesne marve jesti“. Dalje Ministarstvo naređuje da se u slučaju oboljenja stoke od prostrela ova ima da poliva hladnom vodom od čega će joj biti lakše. Sa uginule životinje se ne sme skinuti koža, dok ova potpuno ne ohladni. Ljudi koji imaju kakvu ranu ili bubuljicu na rukama ili na obrazu ne treba da dolaze u dodir sa obolelom stokom. Onaj ko je radio oko bolesnih životinja mora posle završenog posla da opere dobro lice i ruke slanom vodom i sapunom. Uginule životinje treba zakopati u zemlju. Na kraju se preporučuje Načelstvu da ono naredi da se mesarima kao i ostalim ljudima zabrani „bolesnu marvu klati“, i meso „na pogub Covečeskog zdravlja publikumu krčmiti“. Mesari će, ako se o ovu naredbu ogreše, ići na sud (17). Ovo je prvi i vrlo dragocen podatak o brizi i o merama ondašnjih vlasti u Srbiji za suzbijanje prostrela, čemu se prišlo organizovano i u duhu ondašnjih medicinskih znanja o toj bolesti. Nešto kasnije saznajemo da je do kraja 1839. god. murlo svih 12 ljudi koji su se, u gore pomenutim selima Užičkog okruga, bili razboleli od prostrela jedući meso zaražene stoke (18). Tokom iste godine saznajemo, da je posle izveštaja Načelstva okruga crnorečkog, o raznim stočnim bolestima u tome okrugu, Ministarstvo unutrašnjih dela bilo poslalo tome Načelstvu nekakav lek protiv prostrela (19). Na žalost ne stoji kakav je to lek, mada bi bilo vrlo interesantno znati, kakvim je lekovima raspolagalo Ministarstvo u borbi protivu prostrela.

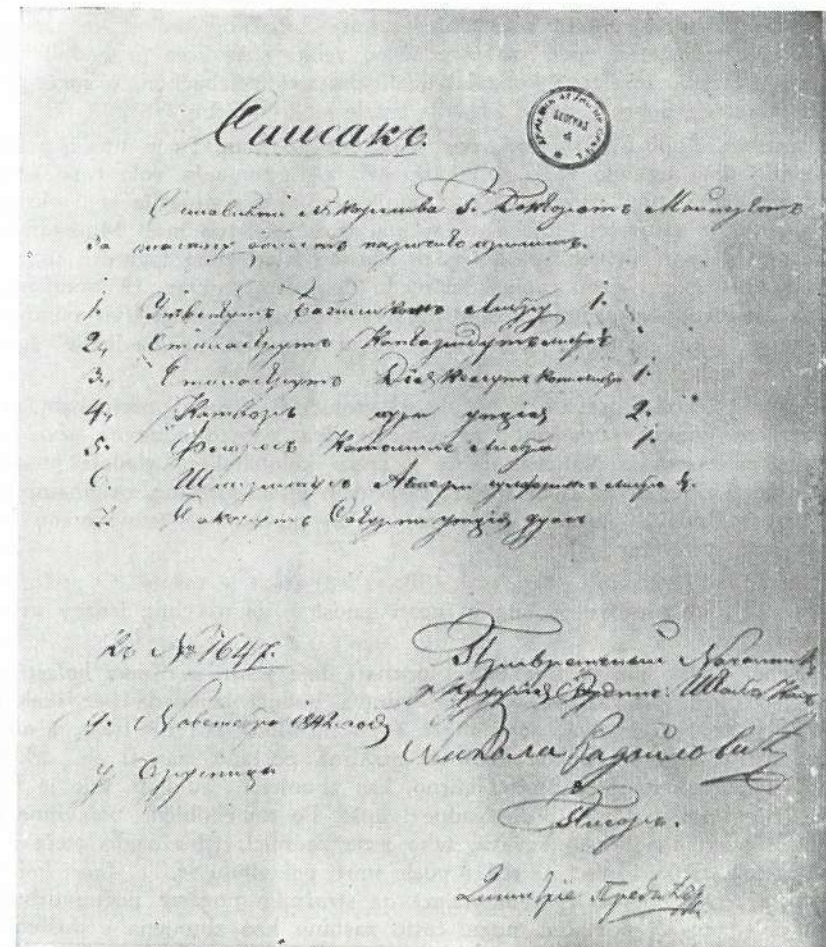
Prema izveštaju Načelstva okruga kragujevačkog od aprila 1840. god., saznajemo, da je u srezu gružanskom uginulo petoro govedi za nepunih sat i po. Okružni fizikus je našao da su goveda uginula od prostrela: „Milz: Zenvund“ (20). Oktobra iste godine javlja Ministarstvu, Načelnik okruga valjevskog, u svome petnajestodnevnom izveštaju, kako se u selu Radobiću pojavila bolest na konjima i govedima. Umesto okružnog lekara Antona Delinija, koji je bio odsutan, okružno načelstvo poslalo je u Radobić njegovog pomoćnika Matiju Holštajna. Na osnovu njegovog izveštaja saznajemo da je stoka u Radobiću lipsavala od iste bolesti — prostrela — „od koje je i prošaste godine u Okružiju Užičkom“. On je naredio da se odvoji bolesna od zdrave stoke i da ljudi ne jedu meso od obolelih životinja, pa je bolest ubrzo sasvim prestala (21). U vezi ovoga Ministarstvo unutrašnjih dela piše Načelstvu okruga valjevskog, i mi saznajemo iz toga, da je, na osnovu tačke 15 Nastavlenija za okružne lekare i fizikuse iz 1839. god., okružni lekar bio dužan da lično izađe na mesto epidemije. U slučaju pak da je okružni lekar odsutan ili sprečen poslom, Načelstvo ima da pozove okružnog lekara susednog okruga koji će odmah izaći na mesto epidemije.

Iz jednog izveštaja Načelstva okruga valjevskog od decembra 1841. god., saznajemo da u srezu valjeskom vlada gronica među svinjama, ali na žalost, o njoj nemamo bližih podataka (22). Sledeće godine Načelstvo okruga čačanskog javlja kako je dr Pacek, načelnik Sanitetskog odeljenja, bio u srezu dragačevskom „i pojavivšu bolest izvidio koju zlobnim prištem naziva“. Istovremeno je dr Pacek naredio ljudima kako treba čistoću „nabljudavati“ (23). Iste godine, u januaru, Načelstvo okruga užičkog obaveštava da se opet u

selu Tvrdićima, u srezu crnogorskom, pojavio crni prišt kao i 1839. god., što ukazuje da je tu postojao antraksni distrikt (24). U februaru, opet, to načelstvo ponovo javlja da se u selu Gorobilju među ljudima, a u Milićevom selu među domaćim životinjama pojavila bolest crni prišt od pre nedelju dana i „stoku naprasno moriti počela, i ljudi mredu“ (25). Marta 1842. god., saznajemo da u srezu moravičkom, okrugu rudničkog, vlada prostrela, pa to okružno načelstvo moli da mu Ministarstvo pošalje jednoga lekara (26). Krajem marta iste godine Načelstvo okruga užičkog šalje Ministarstvu izveštaj iz koga se vidi da je prestao prostrel u Gorobilju i Milićevom selu, i podnosi spisak umrlih lica iz tih sela (27). Ovi spiskovi umrlih nisu sačuvani. Sredinom 1842. god., bilo je još prostrela u okrugu krajinskom (28), užičkom, gde je umro jedan čovek iz sela Krčagova, koji je jeo meso od bolesnog govečeta (29), kao i u okrugu rudničkom (30). U poslednjem okrugu bilo je bolesti kod konja, goveda i svinja „koju ljudi nazivaju Gronicom, i Bedricom, od koje sva stoka i u velikom čislu lipsuje“. Novembra iste godine, imamo opet prostrel u okrugu rudničkom. To saznajemo iz raporta fizikusa okruga kragujevačkog Hermana Majnerta, koji je po naredbi Ministarstva unutrašnjih dela išao u okrug rudnički. Pomenuti lekar je našao u selu Stančićima jednu ženu obolelu od prišta, koji joj je bio izašao na licu. Takođe javlja da su za poslednjih 8 dana tri lica umrla od iste bolesti. I ovaj lekar smatra „da se navedena opasna bolest rađa ponaviše od Jedenja bolesne Stoke mesa“, pa predlaže da okružno načelstvo izda nalog da je zabranjeno jesti meso od obolele stoke. Koža sa ovako bolesnih životinja ne sme se derati, jer bi se mogli razboleti kako ljudi koji je skidaju, tako i oni koji bi upotrebljavali takve kože. Na kraju lekar navodi, ako se opet pojavi crni prišt, kako ga on ovde naziva „carbunculus gangraenescens“, da on ostavlja jedan lek, kojim se „pomoć učiniti može stradajućim bolesnicima“. Dalje u raportu dr Majnert daje i spisak lica iz sreza moravskog koja su umrla od prišta. U istom raportu lekarevom nalazi se, vrlo interesantan, i do sada nepoznat, lek koji je on upotrebljavao protivu crnoga prišta kod ljudi. On izgleda ovako: „Spisak osvatljeni lekarstva G. Doktorom Mainertom za opasnu bolest naročito prišt“

- „1. Ungventum Bazilikon Libru 1.
2. Emplastrum Kantaridum libra 1/2.
3. Emplastrum Diescelum kom. libra 1.
4. Kamvor tri uncija 2.
5. Flores Kamomile libra 1.
6. Spiritus Aeteri Sulf libra 1/2.
7. Sakarum Saturni uncija duae, (31).

Prostrela je bilo jula 1844. god. u selu Lipolistu, u okrugu Šabačkom, gde su goveda i konji lipsavali na prečac (32). Istoga meseca obaveštava Načelnik okruga čačanskog o prostrelu u selu Rogači, sreza dragačevskog. Tu je najpre uginuo jedan vo. Od svinja koje su jele njegovu nezakopanu lešinu uginulo je na prečac njih 20. Čovek koji je sa uginulog vola skinuo kožu umro je takođe „po protečeniju 24 saata“. Poslani okružni lekar naredio je da se uginule životinje zakopaju, obolela stoka odvoji od zdrave, kao i da se pušta krv obolelim životinjama, a životinje kupaju u hladnoj vodi (33). U okviru rudničkom bilo je prostrela i 1844. god., od koga je umrlo tri lica, dvoje još boljuju, a jedna žena je prebolela. Načelstvo okružno javlja Ministarstvu unutrašnjih dela da je ono odmah dalo obolelim ljudima „sred-

Sl. 1. Fotokopija leka protiv prostrela kod ljudi — od Dr Majnerta. (Drž. arh. Srbije MUD. S. F. — IV. 555—1842 god.)

stvo od G. Doktora Majnerta ovde prošle godine ostavljeno, sireč (ungventum Bazilikoni) da se bolnima na mesto boljetice previja“ (34). Dr. Majnert je bio u okrugu rudničkom 1842. god., pa ove 1844. god., a iz izveštaja se vidi da je dolazio i 1843. god., pa se izvesna sela okruga rudničkog mogu smatrati distriktima prostrela. Jula meseca bio je prostrel kao gronica na svinjama u okrugu podrinskom (35). Ista bolest vlada u tome okrugu i u avgustu, s tim što je sada ima kod goveda i svinja (36). I petnaestodnevni „Izvod izvestija karantina, sastanaka i okružnih načelničestva“ koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih dela avgusta 1844. god. govori, ne samo o prostrelu u okrugu podrinskom, nego i u okrugu šabačkom kod goveda kao i u okrugu gurgusovačkom (37). Iz septembarskog izveštaja, koji je 1844. god., uputilo Ministarstvo unutrašnjih dela C. K. Austriskom konzulatu u Beogradu, saznajemo između ostalog i o sledećem: da je tokom jula i avgusta uginulo u

šabačkom okrugu 21 grlo govedi i „to ponaviše od zloga prišta ili branda na jeziku“. Na osnovu nalaza okružnog fizikusa šabačkog, bolest je nastala „u sledstvu nedostatka vode“ za piće, usled velike suše koja je vladala. Na kraju Ministarstvo izveštava konzulat da je prostrel u šabačkom okrugu pre-
stao, a takođe je dobro i stanje zdravlja ostale stoke u Srbiji (38).

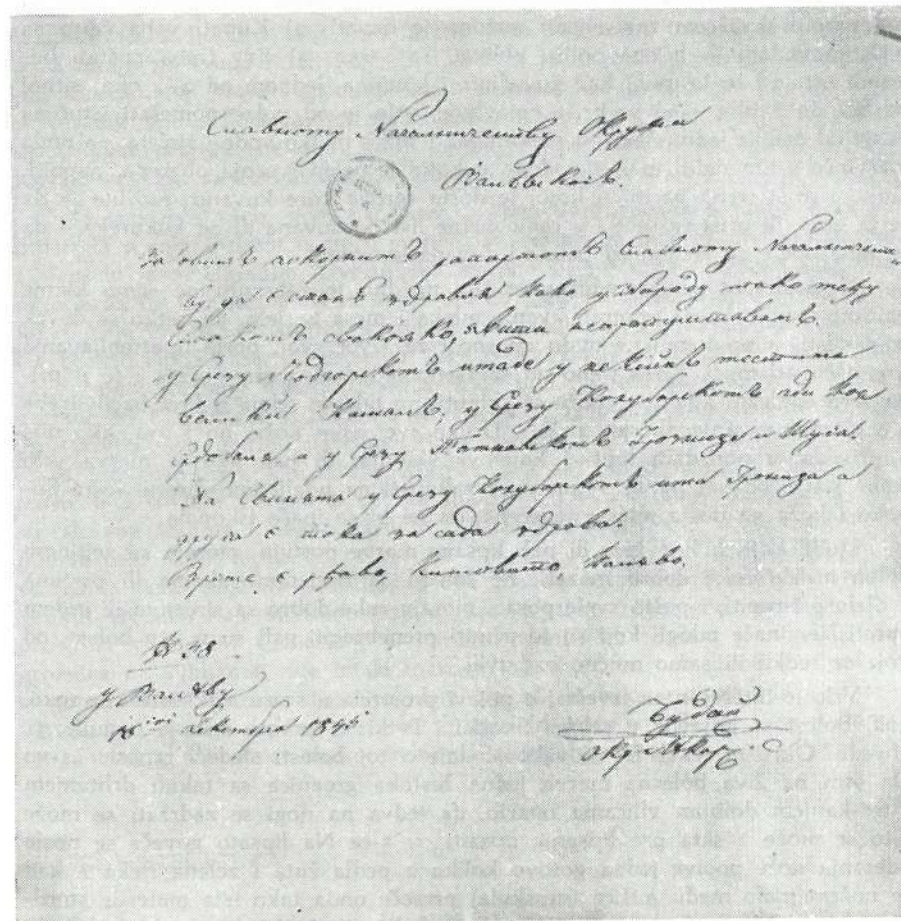
Prostrela je bilo u 1845. god., opet u okrugu užičkom. Tu je juna u nekim njegovim selima uginulo za 7 dana 100 svinja, 2 konja, 3 vola i 10 koza. Narod u ovom okrugu prostrel naziva ognjica (39). Ista situacija je u okrugu užičkom i u julu mesecu (40). Krajem jula isto načelstvo moli Ministarstvo unutrašnjih dela da mu se pošalje jedan iskusan lekar zbog toga što se prostrel jako raširio po srezu rujanskom među domaćom stokom. U „sadržaniju rešenija“ delovodnog protokola Ministarstva stoji da se načelstvu odgovori kako mu se lekar ne može poslati, već će mu se poslati „nastavlenije“ kako se leči ova bolest (41).

Jula 1845. god. lipsavale su svinje od gronice u okrugu podrinskom (42). Krajem iste godine saznajemo, na osnovu dva petnaestodnevna izveštaja okružnog načelstva iz Valjeva, da je u srezu kolubarskom vladala gronica kod svinja. Uz jedan od ovih izveštaja sačuvan je, kao prilog, originalni report Franca Budaija okružnog fizikusa u Valjevu, koji je istovremeno bio i diplomirani veterinar (43).

Najzad, 7. septembra 1845. god. (SBr. 1518) izadt je raspis „O prištu na stoci“ (44). Radi njegove osobite važnosti iznosimo ga u celini, izuzev uvodnog dela.

„Znaci po kojima se ova bolest poznati daje jesu: 1. Znaci bolesti sa brzim tečenijem. Marva po vidimom zdrava budući iznenada bez ikakvih znakova pada i manjkava, nego može i po nekoliko sati da traje, i onda marva bez primjetnog povoda zdravo nemirna postane, zanosi se, drktati počne i raskorači noge; sad stoji mirno, kao zbunjena, sad opet vrlo je razjarena, riče i trčkara, i najposle padne i lipše. Po tome obično pojavljuje se na usti i nosu pena često krvava, tako i na zadnjici; trbu naglo oteče i u trulež prelazi. Guke i otoci ne redko posle smrti pojavljuju se. 2. Znaci bolesti sa sporim tečenijem: a) Goveda najpre na stražnjim nogama počnu drhtati, počnu polagano ići povlačeći noge, često zastanu kao zbunjena s puštenom glavom; krave malo samo i to pokvarenoga mleka daju. Na pojačim govedima primjetiti se može neki nemir, često izdižu zadnje noges trbuhu, ne jedu i ne piju kao u zdravom stanju, rogovi i paponjci ugriju se (no u velikom stepenu opet ohladne) oči mutne, njuška vrela, ispucana, disanje samo smukom i kašljom, marva sve više i više slabi, đubre postane žitko kao gnoj i sukrvica, dlake se izdižu, i najposle premda se marva na nogama držati usiljava, opet pada i skapava. b) Svinje obično, kao u jedan mah tj. naprasno padaju i ginu. v) Ovce ili brzo padaju kao svinje, ili pod onim znacima pod kojima i goveda. g) Konji takođe podobno govedima, samo što su znaci na ovima jasniji u pojavljenju.

Najvažniji znak u ovoj bolesti je guka ili otok, sad na jednom sad na drugom mestu pojavljujući. — Guke po svom telu mogu se pojaviti, no najčešće na vratu, na jednoj ili drugoj strani grudi i na malom trbuhu. — Otoci pak najčešće na stražnjim nogama. Guke te i otoci su ili tvrdi ili mekani, nisu vrući niti bolu, trevi se kadkad da se od sami sebe provale: tad proteče sukrvica i rana postane nečista. Guke su najopasnije, kad se pojave na glavi, na vratu, na puždri ili na vimenu.

Sl. 2. Fotokopija izveštaja Franca Budaija, okr. fizikusa u Valjevu, o prostrelu u tom okrugu. (Drž. arh. Srbije, MUD-S, F-II, 22-1845 god.)

Jošte nalaze se po nekad na marvi ispod dlake mjesta belkasta, koja se sve dalje, kao, živa rana prostiru, i ta mjesta izdajući neku tečnost pokvarenu iz sebe, naposletku i pocrnu.

Da bi se marva zdrava od bolesti sačuvati mogla, nužno je: 1) da se domaća marva iz sela gdi se ta bolest pojavi ili nalazi ne prodaje u ona sela gdi još nesuštetvuje; 2) kad se koje marvinče razboli, treba ga odmah od zdrave stoke odvojiti, da se sa bolestnom nikako ne mješa; 3) zdravoj stoci treba dosta soli davati ili na mekinjama ili bez nji, i to ponajbolje u veče, pošto je sa friškom vodom napojena; 4) marvu treba poiti sa friškom vodom i to više puta na dan. Tako isto nužno je marvu često dobro kupati ili u rjeci ili pak polivanjem kod bunara; 5) treba marvu od umora osobito u vrućini dobro čuvati.

Lakšeg i uspješnijeg lečenja radi marve, nužno je: 1) lepu travu davati ili pak seno obareno sa ključalom vodom, i izmešano sa solju; vodu pak sa po

malo mekinja i dosta soli polezno će biti davati; tako isto vodu za piće sa sirćetom ili kvascem zakiseljenu nužno je davati; 2) Kupati valja često sa friškom vodom ili barem dobro polivati sa istom; 3) Krv treba puštati bolesnoj marvi i to krupnoj kao govedima i konjima, jednom od 2–4 oke; sitnoj od 1/2 do 1 oka. Kad se prišt pojavljuje, vrlo je od polze pomešati istučene venje od prilike jednu šaku sa mekinjama i soli s malko vode i sirćeta, pa onda marvinče s tim naliti, pak s vodom, u kojoj je pelen i venja obarena, napoiti. Guku i prišt treba pariti, u kojoj je dosta cerove kore kuvano; nužno je da se ta guka ili prišt razseče i u ranu metne list od duvana ili od kukureka, i da se rana opere sa vodom od pelina i duvana kuvanog.

Najposle, za preduprediti veće zlo, nužno je zabraniti ne samo klanje bolesne marve, kao i upotrebljavanje mleka i mesa za jelo, jer retko se čovek od bolesti, a po tom i ne malo opasnost za život svoj, posle upotrebljavanja tog, sačuvati moći. Koža samo od savršeno ohladnelog marvinčeta i to u prisudstvu nadležni kmetova može se skinuti, no takovu odma u kreč baciti treba i u ovom najmanje 24 sata držati. Drugo sve, osim kože, no i ova, ako nije u prisudstvu pouzdani ljudi i kmetova skinuta, ili pak ako je marva vrlo teško od te bolesti patila, — mora se zakopati na udaljenom mestu dosta duboko i koža na dosta mjesta rasečena, da ne bi se inače iskopala.

Ljudi, koji ili kod žive ili pak lipsane marve posluju, moraju sa zejtinom ili sa mašću ruke dobro mazati, ne smeđu sa ranjenim rukama ili prstima k djelu pristupiti, i pošto svrše posao, moraju ruke dobro sa sirćetom ili ceđem oprati; jer inače mlogi, koji su to učiniti prenebregli, pali su u istu bolest, od koje se redko ili samo mučno ozdravili."

Vrlo je interesantan izveštaj o pojavi prostrela u srezu aleksinačkom 1946. god. Bolest se pojavila u selima Skorici i Petki. U prvom selu je uginulo 31 govedo. Okružni lekar Đ. Novaković daje o toj bolesti sledeći raport: „1-vo Da sam na živa bolesna marva jedna žestoka groznica sa takim drhtanjem i treskanjem donjim vilicama opazio, da jedva na nogi se zadržati se može i to se može 2 sata pre lipsanja opaziti... 3-će Na lipsato goveče se posle oderanja kože pojave jedna gotovo koliko 2 pedla žuta i zelena fleka a kad se nožem malo među mišice (muskule) preseče onda tako ista materija smrdljiva isteče. Mišice kad se preseče vidi se kako mu je štruktura vrlo mekana i farba pepeljava, isti taki znaci se i na butinu među stražnjim nogama pojavi i od samo toga lipsuju. 4-to Žljezde koje su u zdravom stanju vrlo sitno, gotovo kao kokošije jaje se naduve"... (45)

Pojavu groznice imamo 1847. god. u okrugu crnorečkom. Ona se javila oktobra meseca u selima Krivelju, Boru i Sumrakovcu, gde je uginulo 9 svinja. (46) Iz petnaestodnevnog izveštaja načelstva okruga kragujevačkog od marta 1849. god., saznajemo da je u selu Grabovcu, sreza gružanskog, bilo prostrela na ljudima. Prema izveštaju okružnog fizikusa ukupno je bolovalo 15 ljudi, a umrlo njih 8. Bolest je nastala po mišljenju fizikusa „od upotrebljavanja mesa bolesne marve". (47) Direktor karantina u Radujevcu Franc Bihele, javlja juna 1850. god., kako je uginulo jedno goveče od slezine — Milzbrand-a. Iz drugog izveštaja toga direktora od jula iste godine saznajemo da je još četvoro govedi uginulo od iste bolesti. Pomenuti direktor, koji je istovremeno bio i hirurk i veterinar, dalje kaže kako sama bolest traje 3–6 sati, a da su joj uzroci velika vrućina koja je onda vladala, rđava paša koja je u Radujevcu ne samo suva no „ponaviše s peskom i prašinom pomešana", kao i nedostatak hladovine gde bi se stoka mogla skloniti od žege. U cilju suzbijanja pro-

strela on je preduzeo sledeće mere: naredio je da se sva goveda sakupe na jednom mestu. Pregled istih vršio je dva puta dnevno, a naredio je da se dva puta teraju na Dunav radi pojenja. Do tada je napajanje vršeno samo jedan put dnevno. Na kraju napominje kako prostrel kao bolest „po znanju dolepotpisatog nije pilepčiva, no samo kao otrovna deistvuje, zato i ne nalazi druge mere protivu iste upotrebiti". Izdao je i naredbu da se uginula goveda moraju zajedno sa kožom duboko zakopati u zemlju. (48)

Krajem jula 1850. god. načelstvo okruga gurgusovačkog javlja o pojavi prostrela u selu Čuševu u srezu svrljiškom. Najpre je bilo 12 obolelih govedi, a uginulo je 6. Uginulim životinjama su bile bela i crna džigerica kao obarene, crna uz to i nešto čvršća nego obično „slezina naduvena, u grkljanu po malo pene imade, a zadnjica je otekla i vrlo crvena"... Jedan od volova je bio otekao ispod guše. Presecanjem toga otoka videli su da „guša mu je puna neke žute i sosirene napodob piktija vode bila". Pored gore uginulih goveda uginule su i 22 krave u roku od jednog sata. Iz pisma koje je Ministarstvo unutrašnjih dela uputilo načelstvu, kao odgovor na ovaj izveštaj, vidi se da je to bio crni prišt. Od strane Ministarstva se, pored ostalog, preporučuju vlasnicima stoke i sledeće mere: da ljudi svoju stoku drže na mestima koja su izložena dobrom i čistom vazduhu, i tamo gde ima dobre vode, a ne u njihovom selu „koje nezdravo položenije ima, jer po mneniju lekarskom, ova je se rednja tamo pojavila povodom ovoga rđavog položenija i uplivom osobito velikih vrućina, koje su tamo trajale". (49) U toku 1850. god. imali smo još prostrela u opštini Crničkoj, u okrugu rudničkom. Bolest je vladala kao groznica na svinjama, nije imala masovni karakter, već su životinje lipsavale u pojedinačnim slučajevima. (50) Iste bolesti je bilo kod goveda i u selu Plavcima u okrugu čačanskom gde su uginula neka goveda koja su po narednju sreskog starešine, onako neodrana zakopana duboko u zemlju. (51)

IZVORI I LITERATURA

- (1) Trumbić P.: Zaraze domaćih životinja, II, Beograd, 1954, str. 1. — (2) Todorović K.: Akutne infektivne bolesti, Beograd, 1933, str. 823. — (3) *Ibidem*. — (4) *Ibidem*. — (5) *Ibidem*, str. 824. — (6) Trumbić P.: Zaraze domaćih životinja, II, Beograd, 1954, str. 1. — (7) Katić R.: Istorija veterinarstva Srbije, Beograd, 1957, str. 160. — (8) *Ibidem*. — (9) *Ibidem*. — (10) *Ibidem*, str. 161–162. (11) Drž. arh. SRS, KK-XV-652. — (12) *Istoriski arhiv*, Pančevo, Pančevački magistrat, 1826, br. 1228 (1044 P) i br. 1122 (912 P). — (13) Drž. arh. SRS, KK-XX-24. — (14) *Ibidem*, KK-XXI-424. — (15) *Ibidem*, KK-XX-111. — (16) *Ibidem*, KK-XIV-2358. — (17) *Ibidem*, str. 189. — (18) Katić, R.: Istorija veterinarstva Srbije, Beograd, 1957, str. 189. — (19) Drž. arh. SRS, MUD-S, F-II-29/1840, pod. iz del. protokola. — (20) *Ibidem*, MUD-S, F-I-8/1840, pod. iz del. protokola. — (21) *Ibidem*, MUD-S, F-VI-467/1840. — (22) *Ibidem*, MUD-S, F-I-10/1841 (delovod). — (23) *Ibidem*, MUD-S, F-I-9/1842 (delovod). — (24) *Ibidem*, MUD-S, F-I-20/1842 (delovod). — (25) *Ibidem*, MUD-S, F-I-20/1842 (delovod). — (26) *Ibidem*, MUD-S, F-I-24/1842 (delovod). — (27) *Ibidem*, MUD-S, F-I-20/1942 (delovod). — (28) *Ibidem*, MUD-S, F-II-61/1842 (delovod). — (29) *Ibidem*, MUD-S, F-I-20/1842 (delovod). — (30) *Ibidem*, MUD-S, F-I-339/1842 (delovod). — (31) *Ibidem*, MUD-S, F-IV-555/1842. — (32) *Ibidem*, MUD-S, F-II-1/1844. — (33) *Ibidem*, MUD-S, F-II-1/1844. — (34) *Ibidem*, MUD-S, F-V-98/1844. — (35) *Ibidem*, MUD-S, F-II-1/1844. — (36) *Ibidem*, MUD-S, F-VII-3/1844. — (37) *Ibidem*, MUD-S, F-III-2/1844. — (38) *Ibidem*, MUD-S, F-VI-22/1844. — (39) *Ibidem*, MUD-S, F-III-72/1845 (delovod). — (40) *Ibidem*, MUD-S, F-III-22/1845 (delovod). — (41) *Ibidem*, MUD-S, F-III-25/1845 (delovod). — (42) *Ibidem*, MUD-S, F-I-11/1845 (delovod). — (43) *Ibidem*, MUD-S, F-II-22/1845. — (44) *Ibidem*, MUD-S,

F-VII-8/1845. — (45) *Ibidem*, MUD-S, F-IV-87/1846. — (46) *Ibidem*, MUD-S, F-III-15/1847. — (47) *Ibidem*, MUD-S, F-II-4/1849. — (48) *Ibidem*, MUD-S, F-IV-14/1850. — (49) *Ibidem*, MUD-S, F-IV-33/1850. — (50) *Ibidem*, MUD-S, F-V-41/1850. — (51) *Ibidem*, MUD-S, F-V-41/1850.

ON SOME ENZOOTICS OF ANTHRAX IN DOMESTIC ANIMALS IN SERBIA,
IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Dragoljub DIVLJANOVIC

These several examples of the occurrence of anthrax among the people and domestic animals in Serbia until 1850, best illustrate not only the numerousness of the anthrax cases in some regions of the country, but the malignancy of this disease as well. They point to the measures which have been undertaken, as the first ones in Serbia, to treat and prevent this disease. Naturally these measures, being at that time level of knowledge, were completely in accordance with the fact that the prebacteriological era was dominant in medicine of that time.

(Rukopis primljen 28. 6. 1966.)

ZDRAVSTVENO DELO MAKEDONSKIH PREPORODITELJA

Risto BREZJANIN

MAKEDONSKI PREPORODITELJI XIX VEKA U SVOJOJ AKTIVNOSTI za buđenje nacionalne svesti svoga naroda imali su uvek u vidu da plodove života u slobodi može da uživa samo zdrav narod. Konsentno tome, sastavni deo njihovog narodno-revolucionarnog dela bio je i zdravstveno prosvetavanje njihovog porobljenog naroda, koji je od feudalnih turskih gospodara bio ostavljen bez ikakve realne zdravstvene zaštite — bio je prepušten svojoj sudbini, raznim najnesavesnijim i beskrupuloznim šarlatanima i nadrilekarima, babama, gatalicama, bajalicama, mađioničarima, odžama, berberima i drugim mnogobrojnim „narodnim lekarima“. Narod Makedonije tražio je svoje izlečenje u dejstvu raznih mađija, amajlija, talismana, svetih mesta i drugih nadprirodnih sila.

Za istoriju zdravstvene kulture Makedonije u XIX veku, u prvoj polovini dali su dragocen doprinos njeni prvi narodni prosvetitelji i književnici-preporoditelji Joakim H. Krčovski, Kiril Pejčinović i Teodosija Sinaitski, a u drugoj polovini tadanji njeni preporoditelji Kuzman Šapkarov, Gligor Prličev, Braća Miladinovci, Jordan Hadži Kojstantinov-Džinot.

Joakim H. Krčovski je jedan od prvih makedonskih zdravstvenih radnika i prosvetitelja. Rođen u drugoj polovini XVIII veka, svoje obrazovanje je dobio u manastiru sv. Jovan Bigorski. Za vreme petogodišnjeg perioda od 1814. do 1819. godine, napisao je pet dela impresivnim makedonskim jezikom štampanim u Budimu (Budimska univerzitetska štamparija). Njegovo najvažnije delo je „Različna poučitelna nastavenija“ (na 310 stranica). Za svoje vreme, J. Krčovski je bio čovek sa progresivnim, realističkim i praktično-utilitarnim idejama. Njegova goruća životna želja je bila da svoj narod prosveti, kulturno izdigne, da mu razvije nacionalnu i građansku svest. Strasno je žigosao njegova sujeverja i praznoverice, prvenstveno u odnosu na čovečije zdravlje. Isticao je neumorno socijalne anomalije, nenormalnosti i nepravde i istovremeno ukazivao kako treba lečiti sve društvene patološke pojave.

Zdravstveno prosvetavanje naroda je bilo jedan od najvažnijih domena prosvetiteljske aktivnosti J. Krčovskog. Žigosao je post koji je slabeo čovečiji organizam i prigovarao narodu: „ali ljudi se opijaju i druga zla vrše“. Ukazivao je na štetnost po čovečije zdravlje verovanja u lečeće dejstvo mađija i banjanja i lečeću umešnost baba-vračalica. Napadao je vrlo oštro verovanje u „sudbinu“ — „ti kažeš će bide kako mi e pisano, a toa ne e došlo od zakon, ne od mrza, od neznaene“. Napadao je patetično sve one koji su sprečavali